

PIKAD JÄLJED EESTI KEELETEADUSES

Kiriusutelu Mati Ereltiga

12. märtsil 2016 tähistab oma 75. sünnipäeva Tartu Ülikooli emeritprofessor Mati Erelt. Küsimusi senistest, praegustest ja edasistest töödest-tegemistest esitas juubilarile HELLE METSLANG.

Mida ja keda meenutaksid oma õpinguajast?

Õppisin Tartu ülikoolis nn kuldsetel kuuekümnendatel, tudengina kümnen-di esimesel, aspirandina teisel poolel. Eesti keeleteaduses oli see pöördeline aeg. Huno Rätsep oli ülikooli toonud struktuuraalse lingvistika ja generatiivse grammatika, tema ümber moodustus õppejõududest, aspirantidest ja üliõpilastest koosnev rühm, kes võttis endale nimeks generatiivse grammatika grupp ehk GGG ja mille liikmed üritasid eesti keelt kirjeldada teisiti kui seni. Ka minul ja mu kursusekaaslasel Haldur Õimul oli õnn kuuluda sellesse rühma, algul individuaalplaani üliõpilasena, hiljem aspirandina. GGG tegemistega seostuv ongi kõige enam meelde jäänud: arutelud eesti keele kateedri tagatoas, mis oli suitsust sinine, üleliiduline generatiivgrammatika konverents 1967. aastal, kus olid kohal NSV Liidu parimad lingvistid, aga kõige rohkem oskas särada hoopis meie noor tudeng Mart Rimmel, GGG aastakonverentsid jne. Ja ikka ennekõike see tunne, et sa lähed kaasa millegi uue ja olulisega, pealegi sellisega, mis alles mõned aastad tagasi oli olnud põlu all.

Mida ja keda meenutaksid oma töökohtadest ja kolleegidest?

Minu esimene töökoht oli Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnaraamatute sektor, kuhu läksin pärast aspirantuuri 1970. aasta algul. Paar esimest aastat koostas in seletussõnaraamatut. 1973. aasta algul jaotati sõnaraamatute

sektor kolmeks. Mina jäin terminoloogia- ja õigekeelsussektorisse, aga tööülesandeks anti mulle ja Mati Hindile teadusliku grammatika kavandamine. 1975. aastal loodi sektorisse grammatikarühm, kes pidi niisugust grammatikat koostama hakkama. Rühma juhiks kutsuti Henno Rajandi. Väga õigesti tehti, sest töörühma loojana oli raske temast paremat leida. Rajandi oli väga meeldiv ja erudeeritud inimene, kellega oli hea koos töötada, kellel oli alati huvitavaid ideid ning kes oskas noori innustada ja tööst mõnu tundma panna. Neid noori, kellest hiljem tuntud keeleteadlased said või ka muul alal on väljapaistvalt tegutsenud, oli meie rühmas palju, nt Helle Metslang, Silvi Vare, Ülle Viks, Joel Sang, Kaja Tael, Peep Nemvalts, Toomas Help.

Kohe me grammatikat tegema ei hakanud. Polnud selget ettekujutust, milline see akadeemiline grammatika peaks olema, ja ka lähteuurimusi ühe korraliku grammatika koostamiseks oli veel liiga vähe. Pealegi taheti enne grammatika kirjutamist kraade kaitsta. Direktsioon andiski meile võimaluse algul ettevalmistava uurimistööga tegelda. Hakkasime välja andma uurimuste sarja „Ars Grammatica”, mida ilmus üle 30 vihiku. Tegime ka koostööd soomlastega eesti-soome kontrastiivuurimise alal. See viis meid kokku mitmete tuntud soome lingvistidega, nagu Kalevi Wiik, Mauno Koski, Auli Hakulinen, Helena Sulkala, Heikki Paunonen, Pentti Leino, Hannu Remes, Valma Yli-Vakkuri, Seppo Suhonen, Hannu Tommola.

1980. aastate algul tuli siiski grammatika kallale asuda. Seda tööd Rajandi enam juhtida ei tahtnud. Kuna mina olin 1981. aastal kaitsnud doktori kraadi, siis valiti mind 1982. aastal äsja terminoloogia- ja õigekeelsussektorist

moodustatud grammatikasektori juhatajaks ja kohustati grammatika lõpule viima. Ega see kerge ülesanne polnud, aga valmis see grammatika sai ning kasu on temast olnud ikka päris palju. Eriti suur osa grammatika koostamisel oli Kristiina Rossil, Silvi Varel ja Helle Metslangil.

Kui grammatika oli valmis saanud, hakkas grammatikarühm otsast lagunema. Mind kutsuti Helsingi ülikooli eesti keele külalisprofessoriks ja olin sellel kohal neli aastat. See oli huvitav ja teaduslikus mõttes kasulik aeg. Kui Eestis oli tollal suur puudus uuemast välismaisest lingvistikakirjandusest, siis Helsingi ülikoolis olid väga head raamatukogud, kus leidis kõike vajalikku. Ja muidugi andis palju ka otsesuhtlus juba loetletud ja mitmete teistegi Soome kolleegidega. Soomes olles hakkasin huvi tundma süntaktilise tüpologia vastu, millega jätkasin juba Tartu Ülikoolis.

1994. aastal valiti mind Tartu Ülikooli eesti keele professoriks, tööle asusin sellel kohal 1995. aastal. Eesti majanduslik olukord polnud tollal veel sugugi kiita, ka ülikooli oma mitte. Polnud ruume, polnud raamatuid, polnud raha teaduse tegemiseks. Olid aga tublid inimesed ja see ongi peamine. Kõike muud saab hankida ja luua. Tulid grandid ja sihtfinantseeringud, moodustasime töörühmi, mille töös osalesid ka üliõpilased, andsime välja õppetooli uurimuste sarja, korraldasime konverentse ja seminare, sõlmisime välissuhteid ja käisime välismaal konverentsidel. Väga hästi läks käima vana kirjakeele töörühm, keda juhtis dotsent Valve-Liivi Kingisepp (ja praegu mitte vähem edukalt dotsent Külli Habicht). Ka mitmed muud projektid (nt süntaksi- ja tekstiuurimine) olid üsna tulemuslikud. Mõistagi oli teadus seotud õppetööga. Projektides osales doktorante ja magistrante ning uurimistöö andis ainet ka erikursusteks. Ma arvan, et kui ma 2006. aastal emeriteerusin ja õppetooli uuele professorile üle

andsin, siis ei pidanud ta mingist madalseisust alustama.

Kelle õpilaseks end pead, keda oma korda enda õpilasteks?

Eks ma olen ikka Huno Rätsepa õpilane. Rätsep ei sekkunud eriti oma õpilaste tegemistesse, kuid piisas tema eeskujust ja töödest. Loodetavasti pole minagi oma õpilastele liialt oma tahtmist peale surunud, ehkki vaielnud olen nendega küll. Kõigist neist on saanud tublid filoloogid. Terve rida neist on kaitsnud doktorikraadi, mitmed on rahvusvaheliselt tuntud lingvistid, nt Petar Kehayov, kes praegu töötab Saksamaal, või Liina Lindström, kes on noorema põlve parimaid süntaksiuurijaid ja töötab dotsendina Tartu Ülikoolis. Aga ka magistrikraadiga lõpetanute hulgas on õige mitmeid, kes tahtmise korral oleksid võinud doktoritöö valmis kirjutada.

Mida oma senistest tegemistest kõige olulisemaks pead?

Ma olen mõelnud, et neid asju on kolm. Muidugi pole need üksi minu tegemised, vaid ikka nende kollektiivide tegemised, keda ma olin sattunud juhtima. Esimene on teadusliku grammatika koostamistoimetamine. Teiseks julgeksin pida Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli väljaaitamist üleminekuaja raskustest. Kolmas oluline asi on Emakeele Seltsi tegevuse elavamaks muutmine. Mind valiti seltsi esimeheks 1997. aastal. Eelnevad aastad olid olnud seltsile rasked. Seltsi tegevus oli madalseisus, rahapuuduse tõttu oli jäänud ilmumata tervelt seitse aastakäiku Emakeele Seltsi aastaraamatut. Puudus selge ettekujutus, kuidas selts peab uutes oludes edasi minema. Enamik seltsi tegusaid liikmeid oli siiski seda meelt, et selts peab jätkama sellena, milleks ta kunagi loodi, s.o teaduseltsina. Koos juhatuse ja uue teadussekretäri Tõnu Tenderiga ning Kultuuriministeeriumi ja Eesti Kultuurkapitali rahalisel toel alustasime taas

aastaraamatu kui seltsi põhiväljaande kirjastamist. Praeguseks on temast teavasti saanud kõrgeima kategooria (s.o 1.1) teadusajakiri. 2000. aastal hakkasime peale aastaraamatu ilmutama veel populaarteaduslikku keeleajakirja Oma Keel. Olid mõned pessimistid, kes seda ideed elujõuliseks ei pidanud, aga tänaseks juba 16 aastat on see ajakiri ilmunud. Selts jätkas ja suurendas ka muude keeletööde kirjastamist, samuti keelepäevade ja kõnekoosolekute pidamist, kusjuures traditsioonilistele keelepäevadele lisandusid keelepäevad väliseestlaste tarvis igas ilmakaares. Teadusseltsina sõlmis Emakeele Selts 1998. aastal assotsieerumislepingu Eesti Teaduste Akadeemiaga. Ühtlasi kujunes Emakeele Seltsist Haridus- ja Teadusministeeriumi tegevuspartner, millega käis kaasas ka regulaarne rahaline toetus.

Oled olnud paljude teaduse korraldamise ja rahastamisega tegelevate komisjonide liige. Mida tahaksid meenutada selle tööga seoses?

Korralise professorina töötamise ajal tuli tõesti osaleda paljudes komisjonides. Üksvahe oli neid isegi üle kümne. Mis parata, kui tahad, et erialal asjad edeneksid, ei saa vaikselt nurgas istuda, vaid pead katsuma ikka sekkuda. 1990. aastate keskpaik oli niisugune aeg, mil eesti keele kui emakeele õpetamist ja uurimist ei kavandanud ega korraldanud suurt keegi. 1995. aastal taheti see ülesanne anda keeleametile. Aga keeleametil polnud sellist pädevust. 1996. aastal üritasin moodustada nn eesti keele professorite nõukogu, kelle ülesandeks oluks haridusministeeriumile ettepanekute tegemine Eesti keeletöö kohta. Läkitasime nõukogu aktsepteerimise taotluse Jaak Aaviksoole, kes aga olevat öelnud, et mingit „professorite klubi” polevat vaja. 1997. aastal sai haridusministriks Mait Klaassen. Olin temaga koos teaduspreemiade komisjonis. Rää-

kisin talle, kuidas Eestis on praegu selline olukord, et ministeeriumil puudub pädevus eesti keele uurimise ja õpetamise korraldamisel. Klaassen sai asjast aru ning me leidsime, et esialgu piisaks sellest, kui ministeeriumis oleks keeleasjade nõunik. Soovitasin selleks Jüri Valget, kellest saigi nõunik ja temast on keeleelu korraldamisel olnud ääretult palju kasu. Minu eesti ja sugulaskeelte professorite nõukogu idee sai hiljem tänu Jüri Valgele pisut teisenenud kujul siiski teoks. Nimelt moodustati 2000. aastal Haridus- ja Teadusministeeriumi juurde Euroopa keelteaasta korraldamise Eesti komitee. Kui keelteaasta 2001 sai läbi, ei saadetud komiteed laiali, vaid nimetati ümber Eesti keelenõukoguks. Kuulusin sellesse nõukokku kuni 2011. aastani.

Üks olulisemaid nõukogusid, mille liikmeks olin 2001–2006, oli teaduskompetentsi nõukogu. TKN-i ülesandeks oli hinnata teadusasutuste rahataotlusi. Mina esindasin humanitaariat. See oli aeg, mil meie humanitaaria alles hakkas kohanema „kõvadest” teadustest tulnud stsientomeetriaga, kus tulemuste hindamisel lähtutakse esmajoones sellest, kas teadustöö on kajastatud tunnustatud rahvusvahelistes andmebaasides või mitte. Pidin pidevalt leidma argumente, miks üks või teine eestikeelne ja kõrgelt koteeritud andmebaasis kajastamata uurimus on sama palju või enamgi väärt kui mõni seal esindatud uurimus. Polnud ju sugugi haruldane, et välismaal ilmunud ja hoolega retsenseeritud artikkel sisaldas siit vaadatuna uut ainult välislugeja jaoks. Õnneks jõudsimme enamasti ühisele arusaamisele.

Praeguseks on ühelt poolt suurenenud nii välismaal ilmutate eesti keelt käsitlevate artiklite hulk kui ka siinsete ajakirjade rahvusvaheline aktsepteeritavus. Formaalsete kriteeriumide arvestamisest me muidugi ei pääse, aga kahjuks ei võimalda need adekvaatselt

hinnata kogu rahvuslikult olulist emakeelset teadusproduksiooni, mis peaks ju meie teadustegevuse põhitulemus olema. Olen vahel mõelnud, et vähe-seid asju, mis emeriteerumise juures on head, on see, et sa ei pea kogu aeg tões-tama oma kõlblikkust mingite 1.1-dega, vaid võid teha seda, mida on emakeele tarvis tegelikult vaja.

Mis tööd on Sul praegu käsil ja plaanis?

Tegelen praegu eesti keele deskriptiivse süntaksi kirjutamise ja toimetamisega. Sellest tuleb üks ja ilmselt mahukaim köide eesti keele akadeemiliste tervikkäsitluste sarjast. Süntaksi kaks osa kirjutasin üksi ning avaldasin eel-trükkidena „Eesti keele lauseõpetus: Sissejuhatus. Õeldis” (2013) ja „Eesti keele lauseõpetus: Komplekslause”

(2014). Kolmanda osa kirjutasime mit-me peale, tegelen selle toimetamisega ja kolme osa üheks tervikuks sidumisega. Kui see valmis saab, paneme need kokku üheks raamatuks. Seejärel tuleb ilmselt osa võtta tervikkäsitluste põhjal koostata uue deskriptiivse grammatika tegemisest, mis peab valmis saama 2018. aastal, s.o Eesti Vabariigi juubeliaastal. Need tervikkäsitlused ja ka grammatika on kõik eesti keele teaduslikud kirjeldused, mis on mõeldud ennekõike filoloogidele ja filoloogiaüliõpilastele ning mille põhjal saab koostada rahvalikumaid keelekäsiraamatuid ja õpikuid. Olen selliseid käsiraamatuid ja õppevahendeid ka ise koos teistega kirjutanud. Olulisim on ehk Tiiu Ereli ja Kristiina Rossiga kirjutatud „Eesti keele käsiraamat” (3. tr 2007). Seegi vajaks uuendamist.